

rum i Glasgow 31 aug - 4sep.2009. En hemsida med information finns nu tillgänglig: www.hunterian.gla.ac.uk/inc-congress

Litteratur

K. Assarsson-Rizzi et al, *Bror Emil Hildebrand*. Stockholm 2006. Med anledning av att det år 2006 var 200 år sedan B.E. Hildebrand föddes har Kungl. Myntkabinettet givit ut en liten skrift som på ett utmärkt sätt belyser olika sidor av hans liv. Sammanlagt nio författare deltar och det är här inte möjligt att närmare gå in på var och ens artikel. Sammanfattningsvis kan man emellertid säga att skriften behandlar såväl forskaren som privatpersonen och den kan starkt rekommenderas till alla intresserade. P. Berghaus och H. Mäkelä, *Münzkabinett der Universität Uppsala. Deutsche Münzen der Wikingerzeit sowie des hohen und späten Mittelalters. Studia Numismatica Upsaliensia 2*. Uppsala 2006. Sedan ett halvsekel tillbaka finns en syllogeserie som dokumenterar och illustrerar samlingar med engelska mynt (Sylloge of coins of the British Isles). Med den som förebild föreligger nu ett motsvarande arbete över de tyska vikingatida (615 ex.) och medeltida (53 ex.) mynten i Uppsala universitets myntkabinett. Inledningsvis skildras samlingens historia kortfattat. Samtliga vikingatida mynt kommer med stor säkerhet från svenska fynd varav de äldsta är Venngarn 1789 och Skedinge-Tosterö 1797. Bland de medeltida mynten finns även några fyndmynt. Bildmaterialet håller en mycket hög klass med tanke på hur dåligt präglade och misshandlade mynten är. I ett antal fall har åt- resp. framsida definierats annorlunda än vad som är brukligt. Forskningsmässigt är tyska mynt, i motsats till islamiska och engelska, inte på samma nivå. En orsak är att antalet typer är mycket stort och att det tillgängliga bildmaterialet är begränsat. Förhoppningsvis kan det nu publicerade verket inspirera att andra samlingar publiceras på ett likartat sätt.

Bo Franzén, *Folkungatidens monetära system. penningen mellan pest och patriarkat 1254-1370*. Stockholm 2006. Boken är ett resultat av ett projekt för att studera de monetära förhållandena i Sverige under högmedeltiden. Utgångspunkten är det skriftliga källmaterialet, nära 10.000 brev, men även numismatiskt material ingår. Speciellt jämförs myntens silverinnehåll (finvikt) med skriftliga uppgifter om relationen mellan silver till en marks vikt (mark lödig) och silvermängden i en mark i mynt (mark penningar). Franzéns slutsats här är att myntens silverinnehåll översteg myntens nominella värde, d.v.s. att myntningen skedde med förlust för kungamakten. *Den svenska mynthistorien. Frihetstiden och den gustavianska perioden 1719-1818*. Stockholm 2007. För sex år sedan inleddes arbetet med att publicera ett hetäckande standardverk över den svenska mynthistorien, d.v.s. ett projekt som har diskuterats sedan 1700-talet. Några verk har ibland inofficiellt räknats som en del i ett sådant tänkt projekt. Den nu publicerade volymen är den första av totalt sex. Katalogen baseras på typer medan varianter redovisas i en kommentartext. Varje typ avbildas och beskrivs inkl. tekniska uppgifter som vikt m.m. Den mynthistoriska texten är i princip identisk med Haganderboken. Den är här kompletterad med redovisningar över myntförordningar, upplagor etc. Nästa volym kommer att behandla den vikingatida sigtunamylntningen.

Kenneth Jonsson

ISSN 1652-2303

© Numismatiska forskningsgruppen och förf.
Foto förf. om inget annat anges.

myntstudier

Nr 2007:2 - juni

Mynttidskriften på Internet

www.numismatiskafor forskningsgruppen.su.se

Fynden i Sverige av Tyska Ordens mynt

Staffan Lundmark

Bakgrund

På 1000-talet började den muslimska befolkningen i Palestina trakassera de kristna pilgrimerna som plundrades, såldes som slavar eller dödades. De kristna blev utestängda från Jerusalem. Detta föranledde påven Urban II att 1095 formulera korstågstanken. I korstågstanken låg att deltagarna skulle återerövra Jerusalem och därmed få evig syndaförlåtelse – både vad gäller begångna synder som de som skulle begås i framtiden.

Det första korståget lämnade Europa 1096 och blev en succé. Jerusalem erövrades 1099 och ett antal kristna kungadömen kunde grundas på palestinsk mark.

År 1187 intog muslimerna (under Saladin) Jerusalem och det föranledde ytterligare ett korståg till Palestina. Detta tredje korståg utgick från England (med Richard Lejonhjärta som ledare), från Frankrike (med Philip II August som ledare) och från Tyskland (med Fredrik I Barbarossa som ledare) 1190. Korsfararna försökte inta Jerusalem men lyckades inte med det, utan man vände sig i stället mot Accra och intog den staden.

Där bildades 1191 ett sjukhus för att ta om hand sjuka/sårade pilgrimer och korsfarare. Sjukhuset var primitivt och finansierades av de två tyska städerna Lübeck och Hamburg.

År 1198 formerades verksamheten vid sjukhuset i en riddarorden. Av påven fick man namn (Orden der Ritter des Hospitals Sankt Marien des Deutschen Hauses

Redaktionellt

Myntstudier utges av Numismatiska Forskningsgruppen (Gunnar Ekströms professur i numismatik och penninghistoria) vid Stockholms Universitet. Ansvarig utgivare är Kenneth Jonsson. Artiklarna kommer enbart att behandla mynt och därmed relaterad information, d.v.s. inte medaljer, sedlar och polletter.

Distribution sker endast i detta elektroniska format (PDF), som alla intresserade själva kan skriva ut på papper. För att skriva ut den laddar man ner filen till sin egen dator. För utskrift krävs Adobe Reader som går att ladda ner gratis från Adobes hemsida: www.adobe.com

Skriv lämpligen ut uppslag som börjar med udda sidor först och vänd därefter sidorna och skriv ut jämna sidor. Efter viking har man tidskriften i A5-format. Bilderna blir bäst om man använder en laserskrivare med 1200 punkters upplösning per tum. Äldre nummer kan hämtas från hemsidan (se ovan).

Antalet nr per år varierar. När insända manuskript fyller ut ett nytt nr läggs det ut på hemsidan.

Artiklar kan skickas med e-post till: kenneth.jonsson@ark.su.se eller på diskett till Kenneth Jonsson, Numismatiska Forskningsgruppen, Stockholms Universitet, 106 91 Stockholm. Bilder kan skickas i elektroniskt format (TIFF eller JPEG) eller per post som vi skannar in.

zu Jerusalem – på svenska heliga Marias Tyska Orden i Jerusalem), insignia (ett svart malteserkors på vit botten) och stadgar (som var identiska med Tempelriddarorden – men med skillnaden att det officiella språket inom Orden var tyska).

Tyska Orden spelade aldrig någon större roll i stridigheterna i Palestina jämfört med Tempelriddarorden och Johanniterna. Med stöd från de tyskromerska kejsarna lyckades man behålla sin självständighet och undgå att sväljas av de större ordnarna.

Tyska Orden fick stora förläningar inom det tyskromerska kejsardömet och dessa kom att förbättra den ekonomiska basen och medförde att medlemsantalet ökade.

Tyska Ordens ledare (vald på livstid) benämndes Hochmeister (högmästare) och hans ställföreträdare benämndes Grosskomtur. Lokalkontor inom Tyska Ordens område benämndes Komtur. Ordens första högkvarter låg i Accra i Palestina.

Om Tyska Orden höll en låg profil i Palestina, blev deras betydelse desto större i Europa. Orden hade ingen begränsande paragraf i sina stadgar (vilket både Tempelriddarna och Johanniterna hade – de hade bland annat stadgat att verksamhetens syfte var att återta det Heliga Landet) och de kunde därför verka också inom Europa. Det första uppdraget kom 1211 från den ungerske kungen och innebar att Orden skulle sätta stopp för österifrån kommande folk som trängde in i Europa (t.ex. kumaner och petjeneger från turkiska stäppen).

Detta utfördes med framgång och ordensriddarna började etablera sig på de intagna områdena, med byggande av borgar, kyrkor och städer. De blev så småningom en sådan stor maktfaktor att den ungerske kungen kände sig hotad och drev ut Orden från Ungern.

Ganska omgående fick Orden nästa uppdrag från hertig Konrad av Masowien, som uppdrog åt Orden att sätta stopp för de härjande pruserna norr om hertigens domäner. Orden åtog sig detta men med erfarenhet från det

ungerska äventyret krävde de, och fick, ett område vid nuvarande Kulm för att där inrätta ett högkvarter. I ett avtal som överenskomms ingick bland annat att intaget område skulle tillfalla Orden som förläning, formellt under tyskromerske kejsaren men i praktiken som Ordens egendom. Avtalet godkändes av Konrad och ratificerades av kejsaren och påven och placerades i Vatikanens arkiv. År 1230 godkände påven att det tilldelade landet vid Kulm skulle utgöra Ordens egendom.

År 1231 påbörjade så Orden ett fälttåg mot pruserna med målsättning att pruserna skulle besegras militärt och att de skulle kristnas – med våld om så krävdes – och Orden skulle erövra land för egen räkning och landet skulle öppnas för handel och kolonisation.

Samtliga mål uppfylldes i ett brutalt och blodigt fälttåg. Erövringen av Preussen var det blodigaste och brutalaste som utspelats i östersjöområdet.

År 1237 anslöt sig Svärdsriddarorden (senare benämnd Livländska Orden) till Tyska Orden och fick då en under Tyska Orden underordnad position men med en självständig roll med egna ordensmästare och egen myntning. Under 1300-talet intogs Danzig och hela Ostpreussen samt en mindre del av Litauen. Ett antal städer och kraftigt befästa borgar anlades.

År 1283 erkändes Tyska Ordens preussiska erövringar som en självständig stat och år 1309 flyttades högkvarteret till Marienburg (nuvarande Malbork i Polen). På 1280-talet grundades Königsberg (nuv. Kaliningrad) som blev en betydande utskepningshamn.

Redan 1260 fick Orden donationsgoods i Sverige av Karl Ulvsson och detta föranledde att Orden bildade ett lokalkontor (en komtur) i Sörmland (Årsta) som var verksamt mellan 1262 och 1467.

Tyska Orden ockuperade Gotland 1398 för att få slut på den sjörövarorganisation (Vitaliebröderna) som då använde Gotland som bas. År 1408 såldes Gotland tillbaka till Danmark (drottning Margareta). Tyska Ordens städer

gäller för en skilling, ett öres slant för en half skilling och ett öre kopparmynts stycke för två runstycken Banco; hvilken jag derför till allmän efterrättelse härmed kungöra velat.” (Publ. bl. a. i Schauman 1890, 53–54).

Ett och ett halvt år senare, i slutet av december 1809, proklamerades rubeln som Finlands huvudmynt. Eftersom det dock ännu inte fanns tillräckligt med ryska pengar i landet, fortsatte svenska mynt och sedlar att cirkulera, och de användes i Finland vid sidan av ryska mynt och sedlar ännu till 1840 års myntrealisation. Den 2 juni 1842 utfärdades ett manifest som förbjöd svenska sedlar att cirkulera fr.o.m. ingången av 1843.

J. V. Tallqvist har skrivit om denna period i *Bidrag till belysande af det svenska myntets historia i Finland sedan år 1808* (Tallqvist 1900), men han behandlar inte skiljemynt. Dessa nämns i förbigående i tidningsmannen August Schaumans (1826–1896) memoarverk *Från sex årtionden i Finland* (Schaumandel 1892), vars beskrivning om myntförhållandena före år 1840 ofta har citerats. Enligt honom förekom Gustav III:s vackra riksdalrar då – under 1830-talet? – ännu ”ofta” i de dagliga affärerna, och svenska ”kopparslantar af alla slag, ören, skillingar och runstycken, från Fredrik I:s till Gustaf IV Adolfs, cirkulerade i kapp med ryska”. ”Lyckligtvis” fanns det inte mera plåtar, men ”de Görtziska mynttecknen fick man ännu stundom se”. Tyvärr är Schaumans hågkomster om myntförhållanden så summariska, att de inte har mycket värde för forskningen. En penninghistoria skriven ur ett vardagsperspektiv vore därför mycket välkommen.

Litteratur

Lindgren 1973 – T. Lindgren, ’Riksdalers räkningen’. Kring tillämpningen av 1776 års realisationsförordning. *Nordisk Numismatisk Årsskrift* 1972, 84–98. Stockholm 1973.

Lindgren 1975 – T. Lindgren, *Banko- och riksgäldsrevisionerna 1782–1807*. Uppsala 1975.

Schauman 1890 – A. Schauman, *Åttioåriga minnen: deklarationer, proklamationer, kungörelser ... utfärdade i Finland under kriget 1808-1809*. Helsingfors 1890.

Schauman 1892 – A. Schauman, *Från sex årtionden i Finland*, del I. Helsingfors 1892. Tallqvist 1900 – J. V. Tallqvist. Bidrag till belysande af det svenska myntets historia i Finland sedan år 1808. *Bidrag till kännedom af Finlands natur och folk* 60. Helsingfors 1900.

Tengwall 1786 – L. Tengwall, *Afhandling om mynteärendets verkan vid lagskipningen samt del med kongl. författningarne instämmande beräknings och tillämpnings sätt med tillhörande evalvationstabell*. Lund 1786.

Aktuellt

Mynt

Under början av Karl XI:s regering bestämde man sig 1665 för att kraftigt utöka silvermyntningen för att slippa de problem som den omfattande kopparmyntningen hade medfört sedan den införts 1624. Framförallt blev det 2 och 1 marken som utmyntades i stora upplagor. Redan från 1661 uppvisar de en mycket stor variantrikedom innan motiven efterhand blir mer stereotypa, särskilt fr.o.m. 1680. Här redovisas en ny variant av 1 mark 1663 i privatägo, med annorlunda bild och utan Mm (normalt GW som står för Göran Wagner, myntmästare i Stockholm 1658-1664).

Symposier

XIV Internationella Numismatiska Kongressen i Glasgow 2009. Nästa kongress äger

Man kan här också hänvisa till Torgny Lindgrens artikel "Riksdalers räkningen", *Kring tillämpningen av 1776 års realisationsförordning* (Lindgren 1973, 84–98). Där ingår också Lars Tengwalls publicerade "Evaluations Tabell Som visar huru Böter i Daler mark och öre Silfvermynt betalas med Specie Riksdaler, Skillingar och Rundstycken" (Tengwall 1786). Tabellen börjar med 2 öre sm som i det nya systemet motsvarade 6 runstycken (d.v.s. ½ skilling).

Lindgren har också beskrivit situationen efter 1776 i *Banko- och riksgäldsrevisionerna 1782–1807* (Lindgren 1975, 15): "Myntningen av kopparskiljemynt var efter realisationen länge synnerligen obetydlig: de stora mängder kopparskiljemynt, som hade präglats före realisationen, ... räckte till rörelsens behov; de gällde för ½ resp. ¼ skilling." Han berättar också, hur det i slutet av 1790-talet blev brist

Fig. 4. Gustav IV Adolf. Stockholm. 1 skilling 1802. Ompräglad på Adolf Fredrik, Avesta, 2 öre sm 1760. Genom ompräglingen höjdes det nominella värdet från ½ skilling till 1 skilling. Privat ägo. Foto: Kenneth Jonsson.

på kopparskiljemynt, och Riksgäldskontoret sökte fylla bristen genom att ge ut sina polletter på ½ och ¼ skilling (riksgälds) (fig. 5). Därefter gjordes 1802 dubbla och enkla slantar genom omprägling gångbara för 1 resp. ½ skilling – sålunda till ett med 100 % höjt värde, påpekar Lindgren.

I det här sammanhanget kan det vara intressant att se på situationen i Finland några år senare, under det s.k. finska kriget. I den "Allmänna kungörelsen" som landshövdingen Knut von Troil under den ryska ockupationen utfärdade i Åbo den 16 juni 1808 kan man läsa följande:

"Som det, igenom Kongl. Förordningen af den 23 Julii 1803, indragne gamla koppar skilljemyntet, bestående af dubbla och enkla slantar, är i alla delar af lika värde med det berörde i allmänna rörelsen komma nya kopparmyntet, så att en dubbel slant, som är slagen till två öre silfvermynt, fullkomligen svarar uti vikt och värde emot en skilling, och en enkel slant, slagen till et öre silfvermynt, emot en half skilling Banco; Altså och då en betydlig del af det gamla myntet, som ännu icke hunnit inlösas och med ny prägel förses, ligger frugtlost i Landet [Finland] till ägarens skada; ty har dess Excellence en Chef Commenderande Generalen m. m. Högvälborne Hr Grefve Buxhoevden så väl i anseende därtill, som till skiljemyntens förökande i allmänna rörelsen, under den 15 i denna månad behagat förordna, att förenämnda mynt hädanefter åter skall blifva gångbart, på sådant sätt, att en två öres slant

Fig. 5. Riksgäldskontoret. Pollett med valören ½ skilling (riksgälds) 1801. Privat ägo. Foto: Kenneth Jonsson.

var medlemmar i Hansan, där också Orden var formell medlem.

I takt med att länder och städer antog katolicismen berövades Orden argument för väpnad kamp i Baltikum. Detta tillsammans med militära nederlag gjorde det svårare för Orden att få stöd från påven och hoven i Europa under 1400-talet.

Den siste stormästaren (Albrecht von Brandenburg) lämnade katolicismen (som var Ordens grundval) och gick över till Martin Luthers lära år 1525 och därmed var Tyska Ordens tid som maktfaktor slut. Ordern övergick därefter till att vara hertigdömet Preussen, till en början underställt Polen.

Den livländska grenen av Tyska Orden (Livländska Orden) fortlevde till 1562 då den dukade under i kraftmätningen om Baltikum mellan Sverige, Ryssland och Polen/Litauen. Redan 1561 hade emellertid Reval och de estniska landskapen Harju (Harrien), Järva (Jerwen) och Viru (Wierland) anslutit sig till Sverige.

Tyska Ordens område i nuvarande södra Tyskland levde emellertid vidare till 1809. Där präglade man också mynt (Craig 1954:187). De mynt som kommer att behandlas här är begränsade till de som präglades i Preussen fram till 1525. Tyska Orden finns än i dag – men nu som en munkorden i mellersta Europa.

Forskningshistorik

Standardverket för Tyska Ordens mynt publicerades redan 1934 av Emil Waschinski (Waschinski 1934). Ämnet har därefter

Fig. 1. Pfennig (brakteat) 1230/40-talet. Staatliche Museen zu Berlin, Münzkabinett. Foto: Kenneth Jonsson.

Fig. 2. Pfennige (brakteater) efter ca 1270. a) tillhör en typ som kan ha präglats vid flera olika tidpunkter; c) är den absolut vanligaste i svenska fynd och kan därför sannolikt dateras till efter ca 1450. Staatliche Museen zu Berlin, Münzkabinett. Foto: Kenneth Jonsson.

behandlats i ett flertal artiklar. Det viktigaste moderna arbetet är en doktorsavhandling av Oliver Volckart som behandlar Tyska Ordens och hertigdömet Preussens myntpolitik 1370–1550 (Volckart 1996).

Någon sammanställning av myntfynden i Sverige har inte gjorts tidigare.

Tyska Ordens monetära system

De äldsta mynttyperna var ensidiga brakteater med valören 1 pfennig och visar en fana (fig. 1) eller en stående person som håller en sköld. Dessa brakteater väger mer och har en större diameter än de som präglades fr.o.m. 1200-talets senare del. De senare består av ett stort antal typer som för närvarande inte kan dateras närmare (fig. 2). Ordensreglerna anbefallde strikt hemlighet vad gäller ekonomiska förehavanden. Förhandlingar och beslut i ekonomiska frågor skedde alltid muntligt (Goldhofer 1999, 205). Präglingsorterna var Danzig, Elbing, Königsberg, Marienburg och Thorn.

Fram till 1370-talet präglades bara pfennige inom Ordensländerna. Schilling (12 pfennige) och mark (720 pfennige) var räkneenheter som användes för att förenkla beräkningar. De präglades inte.

Mynt med högre värde än pfennigen präglades först under högmästaren Winrichs von Kniprode (1351–1382). Volckart har visat att de äldre uppgifterna om när dessa högre valörer infördes kan revideras bakåt i tiden. Halbscotern (16 pfennige) nämns 1368 i en

Fig. 3. Winrich von Kniprode 1368-1380. a) halbscoter; b) vierling. Staatliche Museen zu Berlin, Münzkabinett. Foto: Kenneth Jonsson.

tullräkning från Thorn och schillingen nämns 1374 i en inventarieförteckning (Volckart 1996, 41) (fig. 3). Vierchen (4 pfennige) kan antas ha införts samtidigt med halbscotern. År 1368 är då det senaste tänkbara årtalet då halbscotern och vierchen kan ha införts medan schillingen införts senast 1374 (fig. 4). Halbscotern förekommer i ett svenskt skattfynd (Levide, Gotland) där övriga icke-gotländska mynt har dateringar fram till ca 1365. De gotländska mynten, som helt dominerar skatten, kan inte dateras mer exakt. Skatten skulle kunna tyda på att halbscotern införts redan ca 1365, d.v.s. samtidigt med den nordtyska witten. Hans Hildebrand, som publicerade skatten var också skeptisk till den då gängse dateringen till en tid efter 1370 för

Fig. 5. Albrecht von Brandenburg 1511-1525. a) 8 groschen 1520 med c/m som betecknar att värdet 1521 sänktes till 6 groschen; b) 1 groschen 1513. Staatliche Museen zu Berlin, Münzkabinett. Foto: Kenneth Jonsson.

Fig. 4. Paul Bellinzer von Russdorf 1422-1441. Schilling. Staatliche Museen zu Berlin, Münzkabinett. Foto: Kenneth Jonsson.

halbscoterns införande (Hildebrand 1876, 247). En annan tidig skatt från Gotland är Dune, Dalhem sn, som förutom ett ordensmynt och fem arabiska guldmynt, främst innehåller ett stort antal silverföremål. Båda skatterna har tidigare kopplats till Valdemar Atterdags erövring av Gotland 1361.

Mynten under 1300- till 1500-talen hade inga valörbeteckningar. Typen och storleken avgjorde värdet på myntet (dvs. mängden silver i mynten). Orden försökte ansluta halbscotern till den tyska groschen för att underlätta utrikeshandeln (Volckart 1999, 47).

Omkring 1400 kostade ett par skor omkring 50 pfennige, ett par stövlar mellan 120 och 180 pfennige (beroende på kvalitet) och ett par handskar mellan 30 och 36 pfennige.

Efter en reform 1490 började man prägla groschen (Volckart 1999, 217ff.) (fig. 5b). I samband med med det s.k. Ryttarkriget (Reiterkrieg) 1519-1521 präglades minder-värdiga mynt (Volckart 1999, 247ff.) (fig. 5a).

Fig. 1. Adolf Fredrik. Avesta. 2 öre sm 1759. Privat ägo. Foto: Kenneth Jonsson.

i cirkulation även efter 1776 års realisation och de präglades ännu 1777-1778 (fig. 3). Om man bortser från Riksgäldskontorets polletter (i riksgäldsräkning) från 1799-1802 tillämpades den nya mynträknings i kopparmyntningen först 1802, då man började ompräglade enkla och dubbla slantar till halva och hela skillingar (fig. 4). Man präglade också $\frac{1}{4}$ och $\frac{1}{12}$ -skillingar. Detta skedde i samband med 1803 års myntrealisation, och samtidigt med realisationen förbjöds 1803 de gamla kopparmyntens användning.

De gamla dubbelslantarna hade således fått ett nytt liv som skillingar. Med sina dalpilar och kungliga monogram liknade de nya kopparmynten så mycket sina föregångare, att det är lätt att föreställa sig, att dubbelslanten hela tiden skulle ha motsvarat en skilling och slanten en halvskilling. Så sägs det ibland även i litteraturen.

”Kongl. Maj:ts Kungörelse och Förordning, til befordrande af behörig stadga och säkerhet uti Rikets Mynt- och Penninge-väsende” (§ 7) från den 27 november 1776 är dock entydig:

Fig. 2. Adolf Fredrik. Avesta. 1 öre sm 1763. Privat ägo. Foto: Kenneth Jonsson.

”Det nu i Riket befintelige Skilje-Mynt af Koppar, bestående uti Slantar och Runstycken, skal efter lika värde och evaluations grund, som för Banquens Kopparmynts Sedlar är fastställt, i almäna rörelsen gälla och beräknas, så at Aderton Daler Kopparmynt, eller Sex Daler Silfwermynt i Slantar eller Runstycken anses lika med en Specie Riksdaler, hwilken följaktligen swarar emot Nittio sex dubbla, eller Ethundrade Nittio två enkla Slantar, eller femhundrade sjuttio sex runstycken.” En riksdaler delades i 48 skillingar eller 96 halvskillingar, och 6 daler sm utgjorde 192 öre sm. Således motsvarade 2 öre sm en $\frac{1}{2}$ skilling.

Fig. 3. Gustav III. Avesta. 1 öre km 1778. Trots att den var präglad efter myntreformen 1776 var valören densamma som före reformen. Privat ägo. Foto: Kenneth Jonsson.

<i>Kalifatet</i>	
’Abbasid	19
Amir-al-umara	1
Saffarid	5
Sajid	1
Samanid	728
Samanidrebeller	3
Buyid	6
<i>Volgabulgariska</i>	24
<i>Samanidefterpräglingar</i>	140
<i>Bysantinska</i>	2
<i>Plantsar</i>	8

De flesta mynten är präglade för samanidfurstar i orter i Mellanisien, men det finns också 24 dirhemer som attribuerats till volgabulgarerna. Idag vet vi, tack vare Gert Risplings undersökningar, att den helt övervägande delen av de s.k. samanidefterpräglingarna tillhör den volgabulgariska myntningen. Det betyder att Sauefyndet kan innehålla ca 150 mynt från Bulgar/Suwar, vilket gör det till en av de betydelsefullaste källorna för studiet av den volgabulgariska myntningen. Eftersom de flesta exemplaren fortfarande förvaras i Eremitaget får man hoppas på fortsatt gott samarbete mellan forskare i Ryssland och i väst.

Källor

EAM (Eesti Ajaloomuuseum) 23308; BM (British Museum) 1924,1-8,1-2; CM (Cambridge Museum) 1928.511 A och B = Z.15155 A och B; SHM (Statens Historiska Museum) 17091 (huvudkatalog, del B). ZK = Zettel Katalog 6, Münzfunde, EAM D (arkiv), f. 135/11/138. 5-6.

ZK, No. 32; e-post från Barry Ager, intendent vid avdelningen för Prehistory & Europe på British Museum från 31.03.2005; e-post från Anne Taylor, biträdande intendent i arkeologi vid Museum of Archaeology & Anthropology of the University of Cambridge från 15.04.2005.

Frey 1921, 84; Vasmer 1927; Vasmer 1930; Friedenthal 1936, nr 29; Tönnisson 1962, nr 7, 8, 144, 148, plansch XXVIII; Noonan 1977, nr 15

Litteratur

Frey 1921 – E. Frey, Zwei Funde kufischer Münzen in Estland. *Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft* 1912–1920. Dorpat 1921, 81–84.

Friedenthal 1936 – A. Friedenthal, Baltische Münzfunde des 9.–12. Jahrhunderts an der Hand einer Münzfundkarte. *Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde zu Riga. Vorträge zur Hundertjahrfeier am 6.–9. Dezember 1934*. Riga 1936, 142–153

Noonan 1977 – T. Noonan, Pre-970 dirham hoards from Estonia and Latvia I. *Journal of Baltic Studies*, vol. VIII, 1977, 238–259

Tönnisson 1962 – E. Tönnisson, Eesti aardeleidud 9.–13. sajandist. *Muistsed kalmed ja aarded. Arheoloogiline kogumik II. Toim. H. Moora*. Tallinn 1962, 182–249

Vasmer 1927 – R. Vasmer, Der kufische Münzfund von Friedrichshof in Estland. *Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft* 1925. Dorpat 1927, 26–118

Vasmer 1930 – R. Vasmer, Über dreizehn in Privatbesitz verbliebene Münzen des Friedrichshofer Fundes. *Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft* 1928. Dorpat 1930, 84–88

Kopparskiljemyntens värde 1777–1803

Tuukka Talvio

Från Fredrik I:s tid till Gustav III använde man i Sverige tre slags runda kopparmynt: 1 och 2 öre sm (fig. 1-2), som kallades för enkla och dubbla slantar, samt 1 öre km eller ”runstycke” (som också helt enkelt kunde kallas för ”öre”, eftersom man vanligen räknade i kopparmynt). Dessa mynt förblev

Mark	Firdung	Scoter	Halbscoter	Schilling	Vierchen	Pfennig
1	4	24	45	60	180	720
	1	6	11 1/4	15	45	180
		1	1 7/8	2 ½	7 ½	30
			1	1 ½	4	16
					3	12
					1	4

Tabell 1. Mynträkning inom Tyska Orden efter 1368 (Volckart 1996, 42). Under 1300-1400-talen präglades inte högre valörer än halbscotern.

Fynd

Från nuvarande Sverige har sammanlagt minst 117 mynt präglade inom Tyska Ordens område påträffats i skatt- och lösfynd (inkl. s.k. hopade fynd, d.v.s. fynd i kyrkor, kloster och städer). Det betyder att de under medeltiden utgör en mycket liten fyndgrupp i jämförelse med de vanligaste utländska mynten. Danska och tyska mynt uppgår vardera till flera tusen ex. Norska mynt uppgår sammanlagt till 633 ex. (Siik 2002 med senare tillägg). Närmast i antal kommer de mynt som präglades i Baltikum bl.a. under den Livländska Orden, som var en del av Tyska Orden. De uppgår som jämförelse till totalt 205 ex. (54 i skattfynd och 151 i lösfynd och hopade fynd) (Carlsson 1997 med senare tillägg).

Fyndkontexter

Lösfynden utgörs av enstaka mynt som upphittats i olika kontexter. I denna grupp ingår här de s.k. hopade fynden. Fynd i kyrkor utgör den absolut vanligaste fyndkategorien, följt av fynd i kloster och städer. Här särredovisas fynden med utgångspunkt från sakral eller världslig kontext (tab. 2). Som väntat skiljer mynt från Tyska Orden sig inte från andra

myntgrupper utan fynden i kyrkor och kloster står för 86% av fynden.

Skattfynd

Antalet skattfynd är mycket begränsat och uppgår endast till nio (fig. 5). Antalet mynt, totalt minst 12 ex., är också mycket lågt. I dessa fynd har sammanlagt fler än 5.768 mynt hittats. Tyska Ordens mynt utgör därmed 0,2 % av mynten i dessa fynd. Fynden täcker stora delar av Sverige, med en tydlig koncentration till sydost. Beträffande ett skattfynd, Gisslaue, Lärbro sn, Gotland, funnet 1800 (eller kort tid dessförinnan), är fynduppgifterna mycket summariska. Det innehöll ”en del” mynt från Tyska Orden samt ”några” Visbymynt (Hilfeling 63). Det tyder på att skatten var mycket liten (10-25 ex.?) och antalet från Tyska Orden kan tänkas ha varit allt mellan några och ett dussin. I Uppsala Universitets Myntkabinett ingår mynt från Tyska Orden, där uppgifter på en påse anger ”Bekommet af Hr Pastor Lutteman i Stenkyrka, funnet i Lärbro jemta flera” (Berghaus och Mäkeler 2006, nr 640). En Johan Lutteman var pastor i Stenkyrka 1789-1819 (Hilfeling 218) och det är därför ingen tvekan om att uppgifterna avser skatten från Gisslaue. På samma påse står också att ”Det ena bek[ommet] af Hr Pastor Lyth på Fårö” (Berghaus och Mäkeler 2006, 158). Georg Eberhard Lyth var pastor på Fårö 1785-1832 (Hilfeling 219), d.v.s. när skatten hittades.

Kyrkor/kloster	Övriga
90	15

Tabell 2. Lösfyndens fyndkontexter.

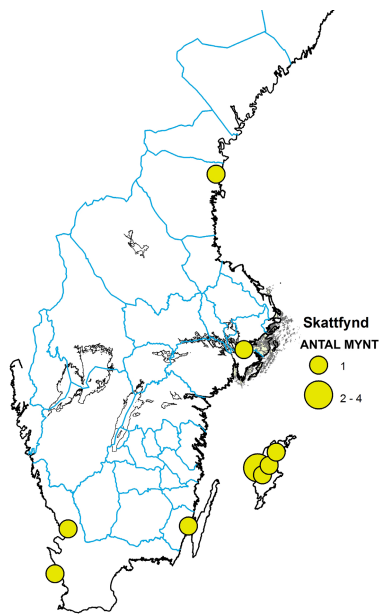

Fig. 6. Skattfynd med Tyska Ordens mynt.

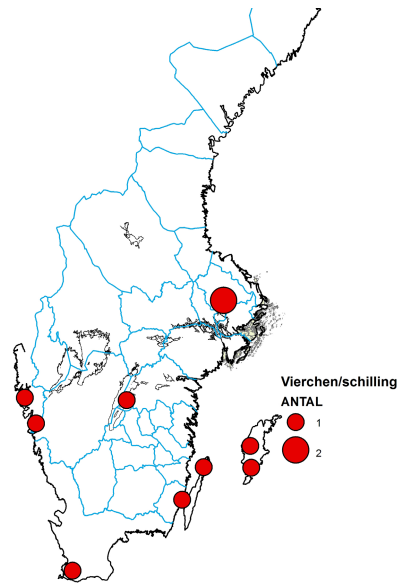

Fig. 7. Lös- samt hopade fynd med vierchen eller schilling från Tyska Orden.

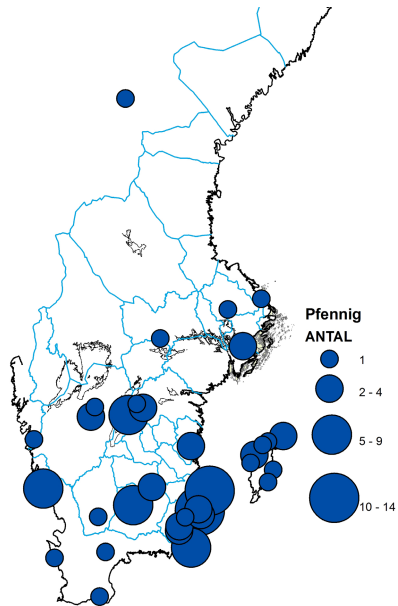

Fig. 8. Lös- samt hopade fynd med pfennige från Tyska Orden.

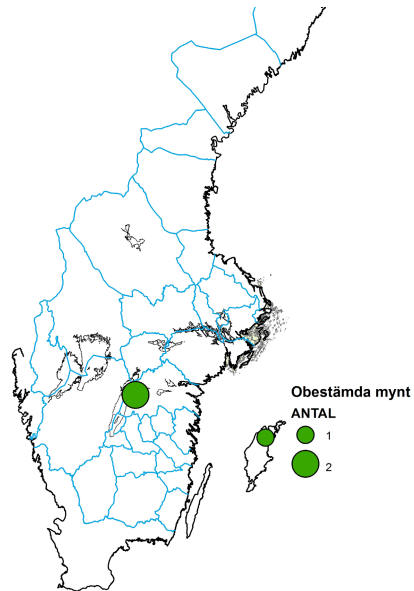

Fig. 9. Lös- samt hopade fynd med obestämda mynt från Tyska Orden.

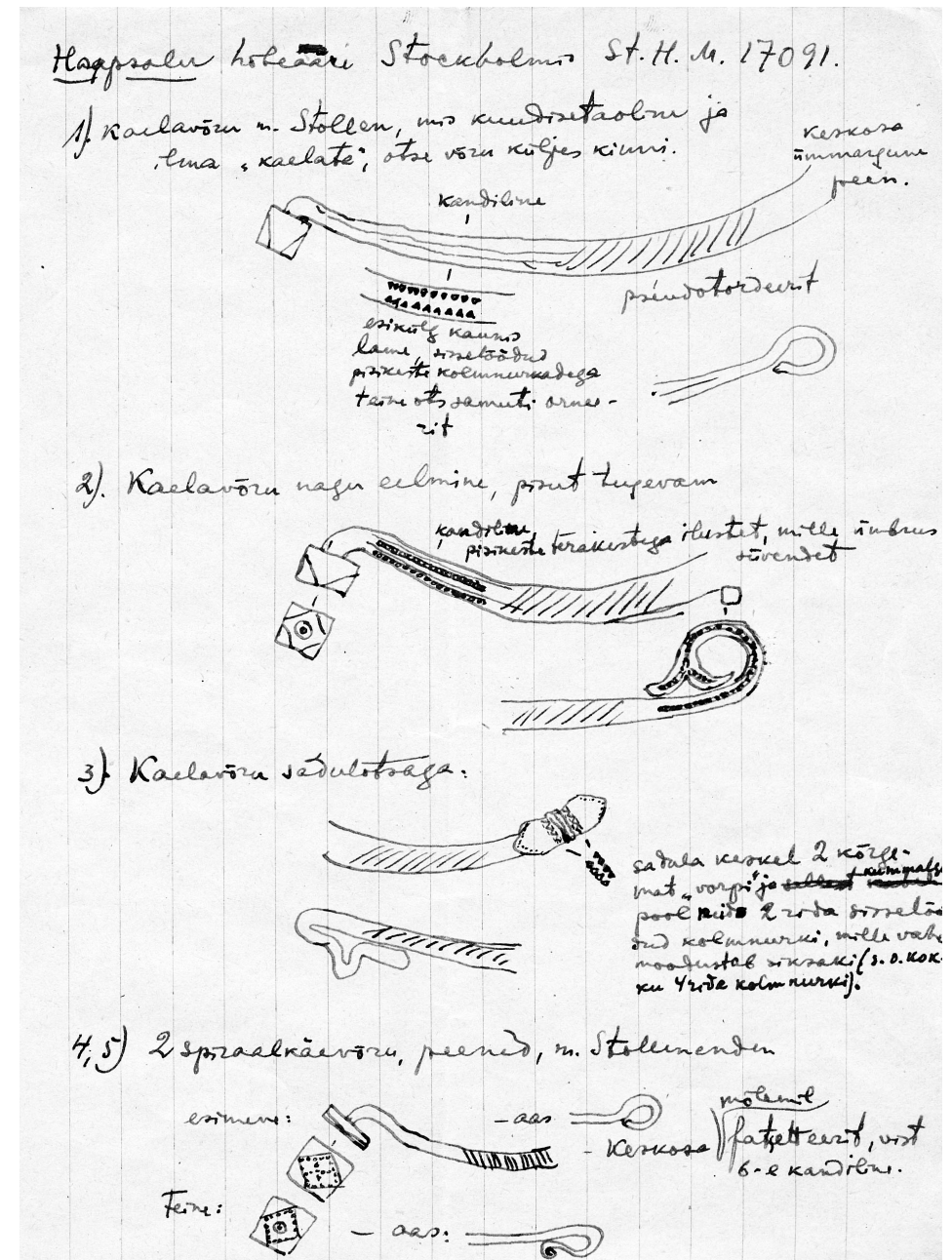

Fig. 5. Beskrivning av föremål i fynd från Estland (Sauefyndet?). Statens Historiska Museum, Stockholm, inventarielkatalog 17091.

Fynd från Estland

In. 17091.

l. 1.

1. Halsring av silver, gjord av en trind kula som mot ändarna är snedrefflad och något fjockare. Den refflingen slutar och börjar instämplade ornament, små cirkler och prickraden. Ena ändan slutar i en facetterad knapp, den andra är kubbakböjd och blev, som vidstående skiss visar. Ändarna gå ett stycke förbi varandra. Ringens diam. 17,5 cm.

2. Halsring av silver, som föreg., delvis snedrefflad, delvis ornerad med instämplade prickfygda triangelar; ringens ena ända slutar i en facetterad knapp, den andra i en liten, rund ögla. Diam. 18 cm.

3. Halsring av silver, som föreg., delvis slät delvis snedrefflad (vid ändarna); ena ändan är utskuren till en spetsöval skiva, som omböjts och ytterst slutar i en lapp, vilken lägts bakåt intill ringens. Skivan på översidan ornerad med instämplade ornament, fåror, prickraden och genom triangeln utspädd gickgackband. Ringens andra ända är kubbakböjd och uppböjd på mitten i en liten båg. Både ändarna framt avskurna. Diam. 19 cm.

4. Halsring av silver, höjd i nära 3 varv, gjord av delvis snedrefflad, delvis kungsfacetterad kula; ena ändan slutar i en flät, fyrkantig skiva med instämplade ornament på översidan, andra ändan är kubbakböjd och spiralupprullad. Diam. c: a 10 cm.

5. Halsring av silver, som föreg., höjd i nära 2 varv, ena ändan slutande i en enkel ögla, den andra i en flät, fyrkantig, ornerad skiva. Diam. c: a 10 cm.

Fig. 4. Beskrivning av föremål i fynd från Estland (Sauefyndet?). Statens Historiska Museum, Stockholm, inventariekatolog 17091.

Landskap	Bo	Go	Ha	Jä	Sk	Sm	Up	Vg	Vs	Ög	Öl	Totalt
Antal	3	13	5	1	4	31	6	3	1	11	27	105

Tabell 3. Lösfyndens fördelning på landskap.

Fyndtyp	Halbscoter	Schilling	Vierchen	Pfennig	Obestämd	Totalt
Skattfynd	1	5	2	2	1	11
Lösfynd/hopade	-	9	1	93	2	105

Tabell 4. Fyndens fördelning på nominaler.

Uppgifterna på påsen talar därför för att två mynt i Uppsala kommer från skatten varav minst ett var från Tyska Orden. Det säkra myntet var från Michael Kuchmeister von Sternberg 1414-1422 och i samlingen finns ytterligare ett från samme högmästare samt ett från Winrich von Kniprode 1351-1382 (Berghaus och Mäkelar 2006, nr 638-639). En skatt, Ansarve, Stenkumla sn, Gotland innehåller 4 ex. Skatten har t.p.q. 1414, d.v.s. kort till efter att Tyska Ordens ockupation av Gotland avslutats 1408. I samma skatt finns fyra ex. från Baltikum samt nio tyska mynt. Det tyder på att Ordens närvaro på Gotland inre innebar något större inflöde av mynt från Tyska Ordens område. Den äldsta skatten är Eldsberga kyrkogård, Halland med en brakteat (pfennig). Skatten är nedlagd efter ca 1360. Den yngsta skatten, Lindsta, Jättendal sn, Hälsingland, där det yngsta daterbara myntet är en schilling präglad för Paul Bellinzer von

Rusdorf 1422-1441. Skatten består av endast sex mynt vilket betyder att det enda myntet från Tyska Orden utgör 16% av hela skatten. Skatterna visar en koncentration till perioden från ca 1360 till första hälften av 1400-talet.

Lösfyndens geografiska spridning

Under den period då det finns fynd, 1300- och 1400-talen, ingick Blekinge, Halland och Skåne i det danska riket, Jämtland ingick i det norska riket medan Finland ingick i det svenska riket.

Den förnämsta danska myntstaden var Lund och där myntades det fram till 1377 då den dåvarande myntningen av de s.k. borgarkrigsmynten upphörde. Det förekom alltså ingen myntning i Blekinge, Halland eller Skåne mellan åren 1377-1405 och fynd av utländska mynt är talrika. Som framgår av kartorna fig. 6-9 är det trots detta bara ett begränsat antal mynt från Tyska Orden som

T.p.q.	Landskap	Socken	Fyndort	Antal ex.
1360	Halland	Eldsberga	Eldsberga kyrkogård	1
1365	Gotland	Dalhem	Dune	1
1368	Gotland	Hejde	Levide	1
1387	Skåne	Ven	Tuna	1
1379	Uppland	Bromma	Smedslätten	1
1414	Gotland	Lärbro	Gisslause	x
1414	Gotland	Stenkumla	Ansarve	4
1422	Hälsingland	Jättendal	Lindsta	1
1512	Småland	Kalmar landsförsamling	Törnebyslätt	1

Tabell 5. Depåfynd med mynt från Tyska Orden.

År	Högmästare
1198-1200	Heinrich I Walpot
1200-1209	Otto von Kerpen
1209-1210	Heinrich II von Tunna
1210-1239	Hermann von Salza
1239-1240	Konrad I von Thüringen
1241-1244	Gerhard von Malberg
1244-1249	Heinrich III von Hohenlohe
1250-1252	Günther von Wüllersleben
1253-1256	Poppo von Osterna
1256-1273	Anno von Sangershausen
1273-1283	Hartmann von Heldrungen
1283-1290	Burchard von Schwanden
1291-1296	Konrad II von Feuchtwangen
1297-1303	Gottfried von Hohenloe
1303-1311	Siegfried von Feuchtwangen
1311-1324	Karl Bessart aus Trier
1324-1330	Werner von Orseln
1331-1335	Luther von Braunschweig-Lüneburg
1335-1341	Dietrich von Altenburg
1342-1345	Ludolf von Waitzau
1345-1351	Heinrich IV Dusemer von Arsberg
1352-1382	Winrich von Kniprode halbscoter (1); vierchen (3); schilling (2); obestämd (1)
1382-1390	Konrad III Zöllner von Rotenstein
1391-1393	Konrad IV von Wallenrode
1393-1407	Konrad V von Jungingen
1407-1410	Ulrich von Jungingen
1410-1413	Heinrich V Reuss von Plauen
1414-1422	Michael Küchmeister schilling (6)
1422-1441	Paul Bellinzer von Rusdorf schilling (3)
1441-1449	Konrad VI von Erlichshausen
1450-1467	Ludwig von Erlichshausen Schilling (1)
1467-1470	Heinrich VI Reuss von Plauen
1470-1477	Heinrich VII Reffe von Richtenberg
1477-1489	Martin Truchsess von Wetzhausen
1489-1497	Johann von Tiefen
1498-1510	Friedrich von Sachsen-Meißen
1511-1525	Albrecht von Brandenburg-Ansbach

Tabell 6. Tyska Ordens högmästare fr.o.m. ordens grundande 1198. Den här behandlade myntningen kan ha påbörjats tidigast på 1230-talet under högmästaren Hermann von Salza.

upphittats i dessa områden. I Norge förekom ingen egen myntning ca 1387-1483, utan den danska myntningen fick täcka behoven.

Inom det svenska området myntades det med bra kvalitet, men myntningen räckte inte till för behoven. Det betydde att importerade mynt kom att användas i stor utsträckning. Som framgår av kartorna fig. 6-8 har det hittats mynt från Tyska Ordens myntning på Öland, Gotland och i Mellansverige, med tyngdpunkten i de sydöstra delarna samt några enstaka mynt utanför dessa områden.

Hansan

Handelsunionen Hansan utvecklades under 1200-talet och var under 1300-talet en maktfaktor i Östersjöområdet. I alla större städer fanns tyska gillen som organiserade handeln och i många svenska städer var tyska handelsmän med i de styrande församlingarna.

Kalmarunionen bildades i slutet av 1300-talet för att bland annat stå emot Hansans makt.

I slutet av Albrekt av Mecklenburgs regering var han instängd i Stockholm. En tysk organisation tillskapades för att förse Albrekt och trupperna i Stockholm med förmödenheter från sjösidan – organisationen blev känd som Vitaliebröderna. Efter Albrekts fall började Vitaliebröderna försörja sig med sjöröveri i Östersjön. De intog Gotland och använde Visby som bas för verksamheten. Visby hade på den tiden spelat ut sin roll som bas för Östersjöhandeln, men de tyska koggarna måste passera Gotland på sin väg till Stockholm. Hansan led svårt av detta sjöröveri och år 1398 såg sig Tyska Ordens högmästare Konrad von Jungingen (tab 6) föranledd att invadera Gotland och intog då ön och drev ut Vitaliebröderna. Han innehade Gotland till år 1408 då ön såldes tillbaka (för 6 000 engelska gulddubloner – en för tiden mycket stor summa) till Danmark (drottning Margareta).

Hansan och Tyska Orden var två skilda

Fig. 3. Spiralring sannolikt från Sauefyndet. Museum of Archeology and Anthropology vid Cambridge University Skala 1:2. Foto: Historiska Institutet, Tallinns Universitet.

Föremålen hade köpts i Haapsalu och hade hittats i Estland, men den exakta fyndplatsen är osäker ("5 st. Silverringar, i sinom tid inköpta i Hapsal (Estland). Efter muntlig tradition funna i jorden i Estland, dock utan närmare uppgifter ang. fyndplatsen"). Åtminstone föremålens datering och tiden för köpet (1920-talet) pekar mot Sauefyndet, även om vi inte vet när de hade köptes i Haapsalu. I vilket fall som helst finns inga andra uppgifter i Haapsalu i samband med en 900-talskatt. Det närmast tänkbara fyndet, vad gäller tid och plats, är Parivereskatten som hittades först 1924. Å andra sedan avviker smyckenas typer i Stockholm från de som fanns i Saue. Bara en halsring har en "sadellik" avslutning och den "sadeln" avviker från Saue halsringarna bevarade i England (båda är likartade, sannolikt gjorda av samma hantverkare). Spiralbanden i Stockholm är verkliga armband

och inte myntringar som i Saue fyndet.

Sammanfattningsvis bestod den andra delen av Sauefyndet av minst 937 mynt (inklusive 611 fragment, mest halverade, d.v.s. ca 2 kg silver) samt hundratals mynt hos herrgårdsfrun (ca 0,5 kg silver), 7 + 11 spiral bars (ca 100 g per styck, d.v.s. 1.800 g), och 4 halsringar av okänd vikt (sannolikt ca 200 g per styck, d.v.s. 800 g). Den totala vikten blir minst 5 kg silver, även om vi exkluderar den eventuella stockholmsdelen av skatten. Det betyder att vi har ca 4 kg silver i det första kärlet som påträffades i maj och 5 kg från fyndet i augusti vilket gör den till den största vikingatida silverskatt som någonsin hittats i Estland.

Vad gäller mynten så har de publicerats av Vasmer 1927 och här redovisas bara en översikt.

Fig. 2. Halsring sannolikt från Sauefyndet. Museum of Archeology and Anthropology vid Cambridge University Skala 1:2. Foto: Historiska Institutet, Tallinns Universitet.

del silverföremål från skatten upp i England. I British Museums samlingar finns idag en halsring (fig. 1) förvärvad 1924 från Louis Jeppe och i inventariet står: "found in 1914 while trench-digging on the coast about 30 miles from Reval, Esthonia: site was cemetery." Trots vissa felaktigheter, Saue ligger inte 30 miles från Tallinn, utan bara några få miles), finns det bra överensstämmelser med tiden och platsen. Tallinn och kusten nämns liksom det faktum att det fanns ett gravfält, den senare uppgiften kan bara herrgårdsfrun ha känt till. British Museum förvärvade även ett mynt från samaniddynastien (Nasr ibn Ahmad, Samarqand 919 e.Kr).

Några år senare, 8 mars 1928, gjorde Tom Kendrick följande notering i kortindexet i Cambridge University Museum: "I've seen myself several v. fine bracelets from this treasure." Museum of Archeology and Anthropology vid Cambridge University

har verkligen en halsring och en spiralring (fig. 2-3) som högst sannolikt kommer från fyndet. Den ursprungliga uppgiften på kortet nämner visserligen endast att föremålet inköptes 1928 från Evelyn Reynolds och att fyndplatsen låg vid Finska vikens kust, men det finns också ett tillägg gjort med en annan handstil: "Found 1914, with coins, cemetery site, near Reval (Tallinn), Estonia." Det är naturligtvis möjligt att tillägget var gjort som ett resultat av jämförelser med den identiska halsringen i British Museum (som antyds av texten på kortet), men även i detta fall kan vi vara övertygaade om att de härstammade från Sauefyndet.

Vi kan inte utesluta att tre halsringar och två spiralarmringar från 900-talet, inköpta från Sten von Francken i Mörby 1923 för 350 svenska kronor och som nu förvaras i Statens Historiska Museum, Stockholm (fig. 4-5), också kommer från Sauefyndet.

organisationer, den ena en handelsorganisation och den andra en militär organisation. De städer som var tongivande inom Hansan – Lübeck och Hamburg – var de som en gång finansierat det sjukhus i Accra i Palestina, där Tyska Orden hade sin upprinnelse.

Analys och slutsatser

De mynt som beskrivs här utgör en liten del av de mynt som hittats i lösfynd/hopade fynd (0,7 % av totala mängden mynt) och i depåfynd (0,2 % av den totala mängden mynt).

Kyrkorna på den här tiden var mörka och golvbrädorna grova med stora springor så ett mynt som tappats eller offrats i kyrkan tenderade att stanna kvar där (Klackenberg 1992, 34-36). Då övervägande delen av dessa lösfynd är gjorda i sydöstra Sverige, d.v.s. i de områden som geografiskt låg närmast Tyska Orden. Det är även i dessa områden som importmynt generellt finns i stort antal under senmedeltiden och under perioden ca 1450-1520 är de svenska mynten i minoritet. Den helt övervägande delen av mynten måste ha kommit till Sverige via handel precis som andra utländska mynt i svenska fynd.

Det är oftast kyrkor och kloster som av olika anledningar blivit undersökta arkeologiskt och så blivit överrepresenterade som fyndställen. Man skulle kunna tänka sig att fynd även kan göras på de gods och gårdar som Tyska Orden fått i förläning samt den komtur som etablerades i Årsta – men dessa platser är inte undersökta ännu.

Depåfynd är ditlagda med avsikt och har alltså behandlats på annat sätt än lösfynd – som ju är borttappade mynt. Myntsystemen på denna tid byggde på ett ädelmetallinnehåll som motsvarade myntets nominal. De i depåfynden återfunna mynten från Tyska Orden torde ha inkluderats i depån på grund av sitt ädelmetallvärde. Fyndlokalerna är utspridda över södra Sverige med något enstaka mynt bland 1000-tals mynt från Sverige och Danmark – så det torde vara så att dessa mynt från Tyska Orden hanterats på detta

sätt på grund av deras ädelmetallvärde som betalningsmedel i Sverige.

Hansan hade en relation till Tyska Orden – vilket visas i det faktum att Tyska Orden ingrep på Gotland när Hansan fick problem med det sjöröveri som utgick därifrån.

Sammanfattning

Det är ett fåtal mynt från Tyska Orden som hittats i Sverige som lösfynd (105 st.) och ännu färre som depåfynd (minst 12 ex.). Det är svårt att dra några vittgående slutsatser från detta material.

Då mynt på medeltiden hade sitt värde utifrån värdet av de ädelmetaller som ingick i myntet, kunde man handla över gränser – så länge mynten var kända och accepterade. Tyska Orden försökte med präglingen av halbscotern ansluta till groschenvalutan för att underlätta handeln (Volckart 1999, 47). Även i Sverige – där det ju på denna tid fanns mynt med nominellt värde – accepterades mynt från Tyska Orden på grund av silvervärdet.

De mynt som hittats i hopade fynd eller som lösfynd är oftast av låg valör (penningar) som ju bara innehöll 0,1 g silver.

Med depåfynden är det en annan sak – de är väldigt få, även i depån med stort antal mynt – och lagda i depån med avsikt. Här är de nästan bara fråga om de högre valörerna i bättre silver och de accepterats därför lättare som betalningsmedel tillsammans med mynt från både Sverige och omgivande länder.

Det finns med all sannolikhet fler mynt att hitta i framtiden – eftersom Tyska Orden innehade ett antal gods och gårdar som de fått i förläning, kan man förmoda att på dessa platser återfinna mynt från Orden.

Anmärkning

Denna artikel är en reviderad och kompletterad version av min B-uppsats i arkeologi (Lundmark 2007). Tack till Johan Runer och Anders Wikström för grundkartan som använts till fyndkartorna.

Litteratur

Berghaus, P. och Mäkeler, H. 2006, *Münzkabinett der Universität Uppsala. Deutsche Münzen der Wikingerzeit sowie des hohen und späten Mittelalters*. Studia Numismatica Upsaliensia 2. Uppsala 2006.

Carlsson, S. 1997, *Medeltida baltiska mynt i svenska fynd. Utbredning och frekvens*. B-uppsats vt 1997. Arkeologiska institutionen, Stockholms universitet.

Craig, W.D. 1954, *Germanic coinage. Charlemagne through Wilhelm II*. Mountain View 1954.

Goldhofer, J.P. 1999, Der Beginn der Schillingprägung in der Ordensmünzstätte Danzig. *Geldgeschichtliche Nachrichten* 192, 205 - 209.

Hildebrand, H. 1876. Svenska myntfynd. 3. *Kungl. Vitterhets, Historie och Antikvitetsakademiens Månadsblad* 1876, 244-250.

Hilfeling – *CGG Hilfelings gotländska resor 1800 och 1801*, II (red. T. Gislestam) Visby 1995.

Klackenberg, H. 1992. *Moneta nostra. Monetarisering i medeltidens Sverige*. Lund 1992.

Landskapsinventeringen – Sveriges Mynthistoria Landskapsinventeringen 1-11, Stockholm 1982-2004.

Lundmark, S. 2007, *Tyska Ordens mynt. Medeltida fynd i Sverige*. B-uppsats vt 2007. Arkeologiska institutionen, Stockholms universitet.

Nordisk Numismatisk Årsskrift, 1957 – 2002, Köpenhamn/Oslo/Stockholm.

Siik, K. 2000, *Handelsvägar och pilgrimsfärder. Norska medeltidsmynt inom Sveriges nuvarande gränser*. C-uppsats ht 2000. Arkeologiska institutionen, Stockholms universitet.

Waschinski, E. *Brakteaten und Denare des Deutschen Orden*, Frankfurt a.M. 1934.

Volckart, O. 1996, *Die Münzpolitik im Ordensland und Herzogtum Preußen von 1370 bis 1550*. Wiesbaden 1996.

Skatten från Saue (Friedrichshof), Keila sn, Estland, t.p.q. 340 e.H. (951/2 e.Kr.)

Ivar Leimus

Fyndomständigheterna, som beskrivs nedan, bygger på uppgifter skickade 1925 från radiotelegrafisten Ilja Lossev till A. Friedenthal, intendent vid Estlands Provinsmuseum. När en telegrafstolpe för Revals radios telegrafstation skulle sättas upp vid Saue Surnumägi (gravfältskulle) och marken planades ut i maj 1913, hittades ett kärl som innehöll silvermynt och smycken. Vikten uppgick till mellan 8 och 12 pund silver (ca 4 kg). Fyndplatsen ligger omkring en km från Saue herrgård, vid gränsen till Harku herrgård och norr om den radiostation som höll på att byggas. I litteraturen förekommer också Vanamöisa (Gamla herrgården) som beteckning för fyndplatsen. Fyndet (eller en del av det) såldes i Tallin för 100 rubel.

Den 14 augusti (andra källor anger 18 augusti) 1913, när utplaningen fortsatte nära den ursprungliga fyndplatsen, vid gränsen till Harku herrgård, påträffade arbetarna ett stort svart lerkärl täckt av en stenplatta. Det innehöll silvermynt och smycken och låg på ett djup av ca en fot. Innan arbetarna hann skingra mynten lyckades polis från Keila distriktet ta hand om en mindre del av skatten. Många av de lokala invånarna tog samtidigt hand om enstaka mynt. En skärva av det trasiga kärlet skänktes av I. Lossev till Provinsmuseumet.

Polisen fick uppenbarligen tag i en relativt stor del av skatten. Den 7 september skickade Estlands guvernör nästan 1.000 mynt och myntfragment samt 7 spiralringar till den Kejserliga Arkeologiska Kommittén i S:t Petersburg. De flesta mynten hamnade i Eremitaget, där de fortfarande förvaras i den

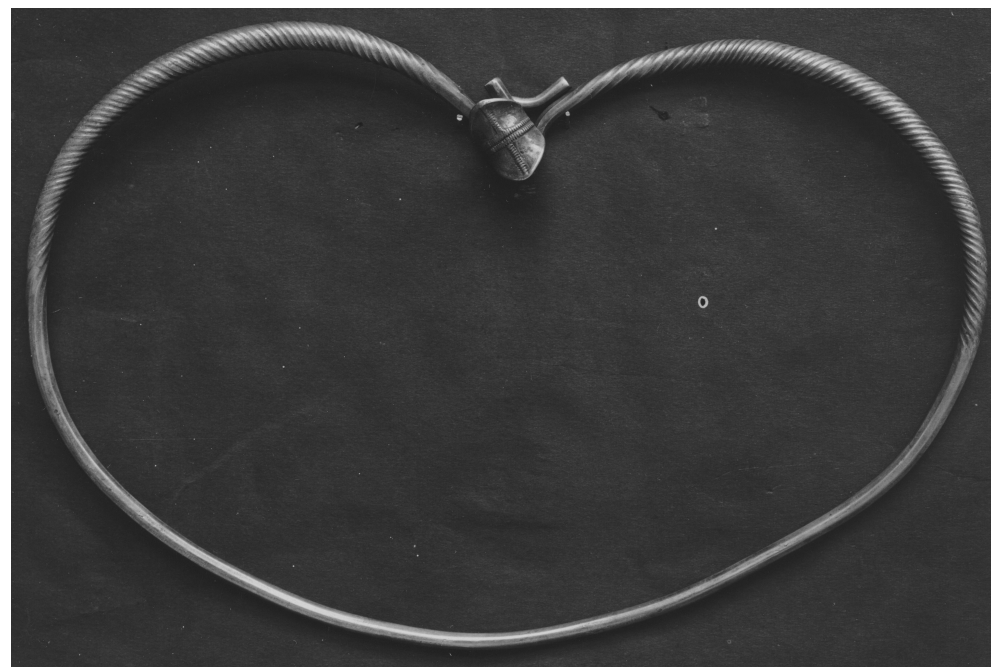

Fig. 1. Halsring från Sauefyndet. British Museum, London. Skala 1:2. Foto: Historiska Institutet, Tallinns Universitet.

numismatiska avdelningen. Av dessa mynt köpte P.V. Zubov 63 ex. till sin samling. Information om nästan samtliga tillvaratagna mynt (915 hela mynt samt fragment), med undantag för 3 saknade fragment, publicerades av Richard Vasmer (Vasmer 1927). Estlands Nationalmuseum förvärvade 13 ex. från fyndet Eisenschmidt, museets fotograf, skickade foton av mynten till intendenten för Estlands lärda sälls kamps myntsamling, E. Frey. Med ledning av foton publicerades uppgifter om mynten av Frey och med smärre ändringar av Vasmer. Frey påpekade också att fyndet innehöll två bysantinska mynt. År 1913 köpte Estlands Provinsmuseum ett mynt från I. Lossev och ett mynt från Hermann von Harpe-Hark. År 1927 köpte museet mynt från dr. Nifontoff och teknologie studerande Edmund Günther. År 1978 köpte Estlands Historiska Museum ytterligare ett mynt, som ägaren förvärvat från fyndets upphittare. Idag känner vi till 937 mynt från Sauefyndet (minst

611 av dem är fragment, de flesta halverade), inklusive ett mynt som hamnade på British Museum (se nedan).

År 1922 besöktes A. Friedenthal av frun på herrgården Harpe-Hark, som visade honom 11 silverspiraler, 4 silverhalsringar samt hundratals hela och frgmenterade islamiska mynt präglade 892-943, varav vissa hade bestämts i Frankrike. Dessa årtal får tas med viss reservation. Det första året markerar början på samanidfurstens Isma'il ibn Ahmads regering och det senare året markerar slutet av Nüh ibn Nasrs regering. Perioden markerar därför snarast de furstars regeringsperioder som var representerade bland mynten. Friedenthal ansåg att mynten som visades av fru Harpe-Hark kom från den första skatten. Fru Harpe-Hark ägde inte bara en del av skatten, utan också brons- och järnföremål från tidig järnålder påträffade vid Surnumägi.

Senare, troligen via herrgårdsfrun, dök en